

تحلیل اقتصادی تحریم‌ها

مشروعیت سنجی حقوقی
تحریم‌های اقتصادی یکجانبه آمریکا علیه ایران

با دیباچه‌ای از:
دکتر علی‌اکبر ولایتی

تألیف:
محمدصادق اسلامی گیلانی

فهرست مطالب

۱۳ سخن ناشر
۱۵ پیشگفتار
۱۷ دیباچه
۲۳ مقدمه
۲۵ فصل اول: چیستی، چرایی و چگونگی تحریم‌های بین‌المللی
۲۵ مدخل
۲۵ گفتار اول: چارچوب مفهومی تحریم در حقوق بین‌الملل
۲۵ بند اول: تعریف اصطلاحی تحریم در حقوق بین‌الملل
۲۷ بند دوم: مفهوم‌شناسی تحریم و اصطلاحات مرتبط
۲۷ الف) اقدامات محدودکننده
۲۸ ب) تحریم تجاری
۲۸ ج) بایکوت
۲۹ بند سوم: نگاهی به جایگاه تحریم در ادبیات حقوقی
۳۰ بند چهارم: نگاهی به جایگاه تحریم در ادبیات روابط بین‌الملل
۳۲ گفتار دوم: تحولات تاریخی
۳۳ الف) تحریم‌های جامعه ملل
۳۴ ب) تحریم‌های اعمال شده از سوی سازمان ملل متحد
۳۶ ج) تحریم‌های اعمال شده از سوی ایالات متحده آمریکا
۳۷ د) تحریم‌های اعمال شده از سوی کشورهای اروپایی

- ه) تحریم‌های اعمال شده از سوی سایر کشورها ۴۱
- گفتار سوم: طبقه‌بندی انواع تحریم‌ها ۴۲
- بند اول: انواع تحریم‌های بین‌المللی به لحاظ تحریم‌کنندگان ۴۲
- الف) تحریم‌های یکجانبه ۴۲
- ب) تحریم‌های منطقه‌ای (تحریم چندجانبه) ۴۴
- ج) تحریم‌های جمعی جهانی ۴۴
- بند دوم: انواع تحریم‌های بین‌المللی به لحاظ ماهیت تحریم‌ها ۴۵
- الف) تحریم‌های اقتصادی ۴۶
- ب) تحریم‌های غیراقتصادی ۴۷
- بند سوم: تحریم‌های منفی و مثبت ۴۹
- گفتار چهارم: اهداف تحریم ۵۲
- جمع‌بندی ۵۵
- فصل دوم: مشروعیت و محدودیت‌های اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه از منظر حقوق بین‌الملل** ۵۷
- مدخل ۵۷
- گفتار اول: نظریه‌های مشروعیت اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در حقوق بین‌الملل ۵۸
- بند اول: نظریه حاکمیت کشور ۵۸
- بند دوم: نظریه بی‌طرفی ۶۱
- بند سوم: نظریه ممنوعیت تحریم ۶۲
- گفتار دوم: مشروعیت اعمال تحریم‌های اقتصادی در حقوق بین‌الملل ۶۴
- بند اول: لزوم تفکیک میان تحریم‌های اقتصادی جمعی و تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ۶۴
- بند دوم: مشروعیت تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در حقوق بین‌الملل ۶۶
- الف) اصل عدم مداخله ۶۶
- ب) اصل آزادی تجارت ۷۱
- ج) اصل توسل به اقدامات متقابل ۷۲
- بند سوم: محدودیت اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در حقوق بین‌الملل ۷۳

فهرست مطالب □ ۷

الف) اصل انسانی بودن.....	۷۴
ب) اصل تناسب.....	۷۴
ج) اصل ضرورت.....	۷۵
د) قواعد آمره.....	۷۶
بند چهارم: مشروعیت تحریم‌های اقتصادی یکجانبه آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل.....	۷۷
الف) تعارض با تعهدات قراردادی.....	۷۸
ب) تعارض با اصل آزادی تجارت.....	۷۹
ج) تعارض با سایر اصول حقوق بین‌الملل.....	۸۰
د) تحریم‌های ثانویه.....	۸۱
گفتار سوم: محدودیت اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در موازین حقوق بشردوستانه.....	۸۳
بند اول: اهمیت محدودیت‌های ناشی از حقوق بشردوستانه در اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه.....	۸۳
بند دوم: انواع محدودیت‌های ناشی از حقوق بشردوستانه در تصویب و اجرای تحریم‌های اقتصادی یکجانبه.....	۸۵
الف) کنوانسیون‌ها و معاهدات حقوق بشردوستانه.....	۸۹
ب) قطعنامه مجمع عمومی در خصوص مخاصمات مسلحانه.....	۹۱
بند سوم: تحریم‌های اقتصادی یکجانبه و معافیت‌های بشردوستانه.....	۹۱
گفتار چهارم: محدودیت اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در موازین حقوق بشر.....	۹۷
بند اول: چالش‌های حقوق بشری تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در نظام بین‌المللی حقوق بشر.....	۹۷
الف) اعلامیه جهانی حقوق بشر.....	۱۰۰
ب) کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق بشر.....	۱۰۰
ج) سایر اسناد بین‌المللی.....	۱۰۲
بند دوم: تحریم‌های اقتصادی یکجانبه، تعهدات و نظارت‌های الزام‌آور حقوق بشر.....	۱۰۲

- الف) تعهدات الزام‌آور حقوق بشری در اعمال تحریم اقتصادی یکجانبه ۱۰۴
- ب) نظارت الزام‌آور حقوق بشری در اعمال تحریم اقتصادی یکجانبه ۱۰۶
- جمع‌بندی ۱۰۶
- فصل سوم: موردکاوی تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران ۱۰۹**
- مدخل ۱۰۹
- گفتار اول: مبنای قانونی تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا ۱۱۰
- بند اول: جایگاه اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در سیاست‌های ایالات متحده آمریکا ۱۱۰
- بند دوم: نگاهی به قوانین مشهور و تاریخی در تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا ۱۱۱
- الف) سابقه و کلیات تحریم ۱۹۷۹ غله شوروی ۱۱۱
- ب) سابقه و کلیات قانون ۱۹۹۶ ایلسا ۱۱۲
- ج) سابقه و کلیات قانون ۱۹۹۶ هلمز - برتون ۱۱۳
- د) توسعه دامنه قانون‌گذاری درباره اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ۱۱۴
- بند سوم: اختیارات قانونی در اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه به موجب حقوق اساسی ایالات متحده آمریکا ۱۱۵
- الف) اختیارات قانون تجارت با دشمن ۱۱۵
- ب) اختیارات قانون اداره صادرات ۱۱۶
- ج) اختیارات اقتصادی مربوط به قانون اضطرار بین‌المللی ۱۱۸
- گفتار دوم: ماهیت، اهداف و مستمسک‌های تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران ۱۱۹
- بند اول: ماهیت و اهداف تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران ۱۱۹
- الف) ماهیت ۱۱۹
- ب) اهداف ۱۲۱
- بند دوم: مستمسک‌های تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا ۱۲۲
- الف) حمایت ایران از تروریسم ۱۲۲
- ب) مخالفت با روند صلح خاورمیانه و حمایت از حزب‌الله لبنان ۱۲۳

ج) ایران و فناوری هسته‌ای.....	۱۲۳
گفتار سوم: گستره زمانی تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران.....	۱۲۵
الف) دوره ریاست جمهوری کارتر.....	۱۲۵
ب) دوره ریاست جمهوری ریگان.....	۱۲۷
ج) دوره ریاست جمهوری بوش پدر.....	۱۲۹
د) دوره ریاست جمهوری کلینتون.....	۱۲۹
ه) دوره ریاست جمهوری جرج بوش.....	۱۳۵
و) دوره ریاست جمهوری اوباما.....	۱۳۷
گفتار چهارم: آثار مخرب اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران.....	۱۴۴
بند اول: آثار تحریم‌ها بر بخش انرژی.....	۱۴۴
الف) اثر تحریم بر صنعت نفت ایران.....	۱۴۴
ب) اثر تحریم در بخش گاز.....	۱۴۷
ج) حذف ایران از مسیر عبور خط لوله نفت و گاز دریای خزر.....	۱۴۸
بند دوم: آثار تحریم‌ها بر بخش مالی و بانکی.....	۱۴۹
الف) جلوگیری از اختصاص وام به ایران.....	۱۴۹
ب) کاهش ارزش پول ملی و افزایش قیمت کالاهای سرمایه‌ای.....	۱۵۱
ج) محدودیت‌ها و شرایط بفرنج بانکی.....	۱۵۱
بند سوم: آثار تحریم‌ها بر بخش بازرگانی.....	۱۵۳
بند چهارم: آثار تحریم‌ها بر بخش حمل‌ونقل.....	۱۵۴
الف) تحریم‌ها علیه صنعت حمل‌ونقل هوایی.....	۱۵۴
ب) تحریم‌ها علیه صنعت حمل‌ونقل دریایی.....	۱۵۷
بند پنجم: آثار تحریم‌ها بر بخش سلامت و درمان.....	۱۵۹
جمع‌بندی.....	۱۶۱
فصل چهارم: سازوکارها و راهکارهای عمومی و اختصاصی در مواجهه با تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران.....	۱۶۳
مدخل.....	۱۶۳

۱۰ □ تحلیل انتقادی تحریم‌ها

- گفتار اول: سازوکارهای عمومی جهت رویارویی با تحریم‌ها ۱۶۴
- بند اول: سازوکارهای اقتصادی ۱۶۵
- الف) مقابله با تحریم‌های واردات کالای اساسی و اقلام مورد نیاز ۱۶۵
- ب) مقابله با تحریم‌های حمل‌ونقل و بیمه ۱۶۶
- ج) مقابله با تحریم‌های مالی ۱۶۶
- د) مقابله با تحریم‌های نفتی ۱۶۹
- ه) سایر اقدامات اقتصادی جهت رویارویی با تحریم‌ها ۱۷۱
- بند دوم: سازوکارهای سیاسی ۱۷۱
- الف) توسل به اقدامات دیپلماتیک ۱۷۱
- ب) میانجی‌گری برای تأخیر در تحریم‌های اتحادیه‌ی اروپا و آمریکا ۱۷۳
- گفتار دوم: توسل به اقدامات متقابل ۱۷۳
- الف) برقراری تعرفه برضد شرکت‌ها و کشورهای هدف ۱۷۵
- ب) سهمیه‌بندی کالا و تجارت با شرکت‌ها و کشورهای هدف ۱۷۵
- ج) برقراری ممنوعیت معامله با شرکت‌ها و کشورهای هدف ۱۷۶
- د) تحریم اقتصادی متقابل شرکت‌ها و کشورهای هدف ۱۷۶
- ه) تنظیم فهرست سیاه برای کارگزاران اقتصادی شرکت‌ها و کشورهای هدف ۱۷۷
- و) مسدود کردن دارایی‌های شرکت‌ها و کشورهای هدف ۱۷۷
- ز) محدودسازی توان تحرک کشورهای هدف در بازار انرژی ۱۷۷
- ح) انجام اقدام‌های جایگزین از راه تعامل با شبکه‌های اقتصادی بین‌المللی ۱۷۸
- ط) ارائه مشوق‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای تغییر در اقدام‌های محدودکننده بین‌المللی ۱۷۸
- ی) نمایش قدرت برای مقابله با تهدیدهای بین‌المللی ۱۷۹
- گفتار سوم: سازوکارهای اختصاصی طرح دعوا در نهادهای حقوقی و قضایی ۱۷۹
- الف) دادگاه‌های ملی ۱۸۲
- ب) حکمیت ۱۸۳
- ج) سازمان‌های حقوق بشری ۱۸۳

فهرست مطالب □ ۱۱

۱۸۴.....	د) دیوان بین‌المللی دادگستری.....
۱۸۷.....	گفتار چهارم: ارائه راهکارها در خصوص اصلاح و بازنگری در تحریم‌ها.....
۱۸۸.....	جمع‌بندی.....
۱۹۱.....	جمع‌بندی و استنتاجات نظری.....
۱۹۹.....	منابع.....
۲۰۷.....	نمایه.....

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل. آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کار ویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد. از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌ها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت **مکتب علمی امام صادق (علیه السلام)** را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان‌شاءالله)

و لله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

انسان در کانون توجه گفتمان حقوقی معاصر قرار دارد و پاسداشت و رعایت حقوق انسانی در زیست‌بوم ملی و بین‌المللی در رفتار و رویه دولت‌ها وجهه همت مجامع بین‌المللی قرار گرفته است و بدین‌سان، «ارتقاء و تشویق رعایت حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین برای همگان» از اهداف سازمان ملل متحد نیز به شمار آمده است. هرچند ارزیابی تحقق گفته‌ها و باید‌ها در عرصه عمل و هست‌ها مقوله دیگری است. البته تاریخی بس دراز در مغرب زمین سپری شده است تا پذیرفته شود که چنین نیست که «هرچه فرمانروا کند، درست است» و اینکه شهروندان و انسان‌های تحت حاکمیت دولت‌ها را نیز حق و حقوقی است. این در حالی است که دین مبین اسلام از قرن‌ها قبل، بر آزادی و کرامت انسان‌ها و حقوق و تکالیف متقابل دولت و ملت تأکید نموده بود. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز با الهام از دستورات و آموزه‌های اسلامی، «حقوق شهروندی» مردم ایران (اصل نوزدهم) و «حقوق انسانی» همه افراد ملت (اصل بیستم) را تضمین نموده است و در مورد بیگانگان غیرمسلمان، دولت و ملت را علاوه بر رعایت حقوق انسانی، مکلف به رفتار مبتنی بر اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی نموده است.

«متعهد بودن دانش و دانشگاهیان در قبال عدالت، حرمت و کرامت انسانی، حفظ نعمت‌های الهی و محیط‌زیست و مشکلات و آلام بشری» یکی

از راهبردها و رسالت‌های مصوب دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) است و در این راستا می‌بایست به «تنظیم و تقویت مستمر ارتباط با سایر مراکز علمی، به‌ویژه مراکز علمی همسو و استفاده‌کنندگان از خدمات و دستاوردهای دانشگاه شامل مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی، نهادها و دستگاه‌های نظام جمهوری اسلامی ایران، عموم مردم ایران اسلامی و کشورهای اسلامی و سایر کشورهای جهان» پردازد.

دفتر حقوق بشر و شهروندی اسلامی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) در راستای چنین راهبردهایی در سال ۱۳۹۳ تأسیس شده است و در جهت مفهوم‌شناسی، آسیب‌شناسی، ارائه راهکار و فرهنگ‌سازی در حوزه حقوق بشر و حقوق شهروندی همت گمارده و در این مسیر درصدد مشارکت و هم‌افزایی با دیگر مراکز فعال علمی و اجرایی مرتبط برآمده است.

کتاب حاضر از جمله آثاری است که در راستای اهداف یادشده به زیور طبع آراسته شده است. شایسته است که در اینجا از تلاش نویسنده گرامی، اساتیدی که نظارت و داوری این اثر را متقبل شده‌اند و دیگر عزیزانی که در تدوین و نشر این اثر سهیم بوده‌اند، قدردانی کرده و از خداوند متعال برای آنان توفیقات روزافزون مسألت نماییم.

امید است که در پرتو الطاف الهی و با همکاری صاحب‌نظران و پژوهشگران در آینده شاهد آثار ارزنده دیگری باشیم.

دفتر حقوق بشر و شهروندی اسلامی

دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

۱۳۹۴

دیباچه

یکی از شیوه‌های مؤثر در پیشبرد اهداف سیاست خارجی دولت‌ها، بهره‌گیری از ابزارهای مالی، تجاری و اقتصادی است. در نظام کنونی حاکم بر روابط بین‌الملل، کشورهایی از این ابزار استفاده می‌کنند که دارای قدرت بالای اقتصادی، فناوری‌های پیشرفته و نفوذ فراوان در سازمان‌های بین‌المللی باشند. ایالات متحده آمریکا در زمره کشورهایی قرار دارد که از این موقعیت استثنایی برخوردار است. آمریکا با استفاده از این فرصت توانسته است در قالب دو الگوی رفتاری تعاملی و تهاجمی، به توفیقات زیادی در پیشبرد اهداف سیاست خارجی خود دست یابد.

در رویکرد تهاجمی، اهرم‌های اقتصادی مهم‌ترین ابزار آمریکا برای مقابله با دولت‌های متخاصم و ناسازگار است، به ویژه زمانی که راهبرد نظامی، قادر به تأمین اهداف سیاسی این کشور نباشد. آمریکا از برتری نظامی و اقتصادی خود در جهت تعدیل یا تغییر سیاست‌ها در سایر کشورها سود برده و با اعمال تحریم‌های نظامی و اقتصادی، آنها را وادار به تبعیت از خواست و اراده سیاسی خود می‌نماید. آمریکا با استفاده از این راهبرد تلاش می‌کند تا، بدون درگیری نظامی و تحمیل بودجه اضافی به خزانه دولت، اهداف سیاسی خود را محقق نماید. این رویکرد در مواردی توانسته است تا حدی منافع

آمریکا را تأمین نماید.

آمریکا تا کنون طیف وسیعی از سیاست‌های تحریمی را علیه کشورها به کار برده که از جمله می‌توان به تحریم فروش کالا به یک کشور و ممنوعیت خرید کالا از آن کشور اشاره نمود. بلوکه نمودن حساب‌های بانکی، توقیف املاک و سرمایه‌های نقدی و غیر نقدی، ممنوعیت همکاری‌های تجاری و فرهنگی و سرمایه‌گذاری در کشور هدف، از دیگر انواع سیاست‌های تحریمی آمریکا است. ایالات متحده با اعمال نفوذ در نهادها و سازمان‌های بین‌المللی مانند شورای امنیت، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، شورای حکام و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی توانسته است گستره این تحریم‌ها را توسعه دهد. در این رهیافت، با استفاده از اهرم فشار در مجامع جهانی و بکارگیری «تحریم‌های ثانویه»^۱، از یک سو کشورهای همکار و طرف تعامل با کشور مورد تحریم را در تنگنا قرار می‌دهد و از سوی دیگر با تشویق کشورهای دوست و متحد خویش، آنها را در اعمال فشار به دولت هدف با خود همراه می‌سازد. اتهاماتی چون اشاعه سلاح‌های کشتار جمعی اعم از هسته‌ای، شیمیایی و میکروبی، حمایت مادی و معنوی از تروریسم، اقدام به استفاده از ابزار نظامی‌گری و خشونت غیر قانونی، نقض حقوق بشر و به طور کلی تهدید صلح و امنیت بین‌المللی از مهم‌ترین دست‌آویزهای آمریکا برای اعمال اینگونه تحریم‌ها است.

جمهوری اسلامی ایران از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تا کنون به اشکال مختلف با تحریم‌های فوق از سوی ایالات متحده آمریکا مواجه بوده است. در طول ۳۷ سال گذشته، تحریم‌های یکجانبه و چندجانبه زیادی متوجه ایران بوده است که به جنجال‌آفرینی‌های آمریکا بعد از پیروزی انقلاب

اسلامی ایران باز می‌گردد. رفتار سیاسی آمریکا بعد از انقلاب ناشی از خوی استعماری و رویکرد مداخله‌جویانه این کشور از یک سو و روحیه استقلال‌طلبانه و عزتمدارانه مردم و رهبران جمهوری اسلامی ایران بوده است. در واقع، این نفوذ لابی صهیونیستی در بین نخبگان آمریکایی بوده که زمینه تحریم‌های سخت‌گیرانه علیه ج.ا.ایران را فراهم کرده است. این تحریم‌ها از ابتدای انقلاب و در سطوح مختلف به صورت چند لایه در کنار سایر طرح‌های ضد ایرانی آمریکا در داخل و در سطح منطقه و جهان بکار گرفته شده است.

عاملی که سران کاخ سفید را به اتخاذ چنین رویکردی علیه ج.ا.ایران برانگیخت، تسخیر لانه جاسوسی آمریکا توسط دانشجویان مسلمان پیرو خط امام (علیه‌السلام) بود. در این رابطه، سابقه سیاه کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و ابقای محمدرضا پهلوی در مسند قدرت را باید اصلی‌ترین عامل واکنش دانشجویان تلقی نمود. از نظر دانشجویان پیرو خط امام، پذیرش شاه در آمریکا یادآور دخالت این کشور در امور داخلی ایران بود. بنابراین، هشیاری انقلابی ایجاب می‌نمود که دانشجویان و مسئولین کشور اقدام به مقابله مستقیم با توطئه‌های احتمالی آمریکا نمایند.

در واکنش به این حرکت انقلابی، جیمی کارتر - رئیس‌جمهور وقت آمریکا - در تاریخ ۲۳ آبان ۱۳۵۸ با اعلام وضعیت فوق‌العاده در کشور، اموال و دارایی‌های ایران را مسدود نمود. در دیماه ۱۳۶۲ نیز با قرار گرفتن نام ایران در لیست حامیان تروریست آمریکا، دور جدیدی از تحریم‌های تجاری این کشور علیه جمهوری اسلامی ایران آغاز شد. در مهرماه ۱۳۶۶، رونالد ریگان - رئیس‌جمهور بعدی آمریکا - ضمن تمدید منع صادرات فناوری به ایران، واردات کلیه کالاها و خدمات از ایران را ممنوع اعلام کرد. بیل کلینتون - رئیس‌جمهور وقت آمریکا - نیز ۹ سال بعد در اسفند ۱۳۷۳، تحریم‌های تجاری

دیگری را علیه ایران وضع نمود که به موجب آن شرکت‌های آمریکایی و شعبات خارجی آنها از سرمایه‌گذاری در پروژه‌های نفتی ایران منع گردیدند. یک سال بعد وی قانون تحریم ایران و لیبی تحت عنوان «داماتو»^۱ را امضاء کرد که بر اساس آن کلیه شرکت‌های فعال در توسعه منابع نفتی این دو کشور تحت شمول تحریم‌های یکجانبه آمریکا قرار گرفتند.

این تحریم‌ها پس از انفجار برج‌های دو قلو در ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، توسط جرج بوش پسر - رئیس‌جمهور بعدی آمریکا - تشدید شد. وی قانونی را تصویب کرد که اجازه توقیف اموال و دارایی‌های اشخاص حقوقی و حقیقی حامی تروریسم مورد ادعای آمریکا را به مقامات این کشور می‌داد. تحریم‌های آمریکا علیه ایران در زمان ریاست جمهوری باراک اوباما ادامه یافت. وی برنامه هسته‌ای ایران را دست‌آویزی برای تبلیغات ضد ایرانی خود قرار داد و با ایراد شبهه انحراف از مقاصد صلح‌آمیز و اتهام فعالیت‌های نظامی هسته‌ای، تحریم‌های اقتصادی و تکنولوژیکی مختلفی را علیه ج.ا.ایران وضع نمود که از این میان می‌توان به تحریم کشتیرانی و بانک مرکزی، «تحریم ثانویه»^۲ علیه فروشندگان بنزین و دیگر فرآورده‌های نفتی به ایران و ممنوعیت خرید نفت از ایران اشاره نمود.

تحریم‌های اقتصادی آمریکا علیه ایران کلاً بر پایه اتهامات واهی با اهداف پشت پرده‌ای چون وادار کردن ایران به دست برداشتن از اصول انقلابی خود، مجازات آن به خاطر اتهامات ناروایی که خود به ایران وارد نموده و ابراز مخالفت نمادین با ج.ا.ایران به منظور جلب رضایت حامیان صهیونیسم و برخی متحدین منطقه‌ای خود بوده است، تحریم‌هایی که در واقع، ناقض اصول اساسی حقوق بین‌الملل مبتنی بر همزیستی مسالمت‌آمیز و احترام به

1. D'Amato
2. Secondary Sanction

تمامیت ارضی، استقلال و حق حاکمیت دولت‌ها است. اعمال چنین تحریم‌هایی حتی با معیارهای جهانی مورد قبول ایالات متحده آمریکا و غرب سازگاری ندارد.

با توجه به معیارهای جهانی حقوق بشر مندرج در منشور ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر، کنوانسیون حقوق کودک و سایر اسناد مربوطه که به عنوان اصول پذیرفته شده بین‌المللی از آنها یاد می‌شود، اقدامات تحریمی آمریکا علیه ایران، به لحاظ رنج و مشقتی که بر انسان‌ها تحمیل می‌نماید، از منظر حقوق بین‌الملل هیچ توجیهی ندارد. ظهور اندیشه‌های بشردوستانه و توجه به حقوق اساسی بشر مبتنی بر کرامت، شخصیت و ارزش‌های عالی انسانی باید محملی برای جلوگیری از ایراد خسارت و آسیب عمومی به مردم بیگناه و قربانی کردن آنها برای اغراض سیاسی توسط دولت‌ها باشد. به همین جهت، در فرایند تحریم‌های بین‌المللی باید به جنبه‌هایی چون مشروعیت، ضرورت، تناسب و همچنین تأثیر آنها بر شئون زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها توجه ویژه معطوف داشت. الزام دولت‌ها به صیانت از این حقوق را می‌توان در بسیاری از معاهدات منطقه‌ای و بین‌المللی مشاهده نمود. برخی از این حقوق مانند حق منع رفتارهای غیر انسانی، حق تعیین سرنوشت و حق انتفاع آزادانه از توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از جایگاه قواعد آمره برخوردارند.

نگارنده کتاب با واکاوی گستره تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ایران، آثار مخرب آنها و هزینه‌های هنگفتی که بر ملت شریف ایران تحمیل کرده‌اند و نیز موارد متعدد نقض اصول و قواعد آمره بین‌المللی از ناحیه این تحریم‌ها را مورد بررسی قرار داده است. نویسنده همچنین مسئولیت حقوقی دولت آمریکا از دیدگاه حقوق بین‌الملل را مورد مطالعه قرار داده و راه‌کارهای عمومی و تخصصی مواجهه با تحریم‌ها را شناسایی و مطرح کرده است.

۲۲ □ تحلیل انتقادی تحریم‌ها

امید است این کتاب که با تلاش محققانه آقای محمدصادق اسلامی گیلانی و اهتمام دانشگاه امام صادق (علیه السلام) به زیور طبع آراسته گردیده، به عنوان یک تحقیق علمی، مورد استفاده پژوهشگران، اساتید و دانشجویان حقوق و روابط بین‌الملل قرار گیرد.

علی اکبر ولایتی

تهران - ۱۳۹۴

مقدمه

تحریم اقتصادی به عنوان یکی از مکانیسم‌های تنبیهی بازدارنده و از اهرم‌های فشار غیردوستانه یا با عنوان «استراتژی جنگ کم شدت»^۱ در سه قالب تحریم‌های جمعی سازمان ملل متحد، تحریم چندجانبه و تحریم‌های یکجانبه شناخته می‌شوند (متقی، ۱۳۷۹: ۴).

این تحریم‌ها در طول سال‌های اخیر در خصوص عراق، یوگسلاوی، یونان، لیبی، لیبیا، هائیتی، سومالی، رواندا، سیرالئون، افغانستان، کنگو، سودان، کره شمالی، ایران و ... اعمال شده و از این رهگذر از حیث خسارات و تلفات بخش مهمی از جمعیت جهان را تحت تأثیر قرار داده است. تحریم‌های اقتصادی در مورد ایران نیز تحت سه دسته فراگیر تحریم‌های شورای امنیت، تحریم‌های چندجانبه اتحادیه اروپا و تحریم‌های یکجانبه آمریکا تقسیم‌بندی می‌شود.

علت وضع این تحریم‌های اقتصادی در مورد ایران در دوره‌های زمانی مختلف، از واقعیات یا احتمالات مختلفی منبعت بوده است. در اوایل انقلاب به دلیل اشغال سفارت آمریکا، در دهه‌های ۷۰ و اوایل دهه ۸۰ به دلیل حمایت از گروه‌های شبه‌نظامی اسلامگرا نظیر حزب‌الله لبنان و حماس فلسطین، در اواسط دهه ۸۰ به بعد به بهانه ادعایی موهوم علیه ایران مبنی بر

تلاش برای ساخت سلاح هسته‌ای و حمایت از تروریسم و از پایان این دهه نیز به دلیل نقض سیستماتیک و گسترده حقوق بشر، دست داشتن در انجام اقدامات تروریستی و پولشویی وضع شده است.^۱

این تحریم‌ها به ترتیب علیه صنایع نظامی، صنایع نفت و گاز، صنایع مرتبط با تولید انرژی هسته‌ای، مؤسسات مالی و بانکی، صنایع حمل‌ونقل هوایی و دریایی، صنایع پتروشیمی و پالایشگاهی کشور اعمال شده است. در این تحریم‌ها تفاوت چندانی بین نهادهای دولتی و خصوصی در نظر گرفته نشده و بنگاه‌های خصوصی و حتی دانشگاه‌ها نیز مورد تحریم قرار گرفته‌اند. این تحریم‌ها به‌رغم ادعای «هوشمندی»^۲ در عمل آحاد مردم عادی، تجار، شرکت‌های تجاری، پژوهشگران، اساتید دانشگاه، مدیران بانکی و... را هدف قرار داده و حیات روزمره ایشان را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است.

اعمال تحریم‌های یکجانبه اقتصادی آمریکا همان‌گونه که در این کتاب بررسی شده است در تعارض با قواعد و اصول مطروحه حقوق بین‌الملل می‌باشد. آنچه به محضر مخاطبین فرهیخته تقدیم می‌شود پرداخت دقیق به ابعاد مختلف این مسئله و شناخت راهکارهایی برای اجتناب از محدودیت‌ها و تضییقات عملی این تحریم‌ها است.

محمدصادق اسلامی گیلانی

۱۳۹۴

۱. لازم به اشاره است در نتیجه تفاهات جمهوری اسلامی ایران و دولت‌های عضو گروه ۵+۱ و با بسته شدن پرونده ابعاد احتمالی نظامی موسوم به Possible Military Dimensions (PMD) توسط شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در مورخه بیست و چهارم آذرماه ۱۳۹۴ (پانزدهم دسامبر ۲۰۱۵)، تعلیق تحریم‌های منبعث از فعالیت‌های هسته‌ای ایران در دستور کار شورای امنیت، آمریکا و کشورهای اروپایی قرار گرفته است.

فصل اول: چیستی، چرایی و چگونگی تحریم‌های بین‌المللی

مدخل

تحریم‌ها عمدتاً به عنوان جایگزین اعمال قوه قهریه و جنگ تلقی می‌شوند و راه میانه‌ای بین اقدام دیپلماتیک نسبتاً آرام، از یک طرف و مداخله نظامی یا شبه‌نظامی قهری از طرف دیگر است که طی آن به توقف یا تحدید مناسبات اقتصادی کشور موردنظر اقدام می‌گردد و موجب افزایش هزینه‌های تجاری در کشور موردنظر می‌شود.

این ابزار «اقداماتی تلافی‌جویانه»^۱ و بین‌المللی محسوب می‌شوند و غالب اوقات اعمال محدودیت‌های اقتصادی شامل ممنوعیت‌های تجاری یا مالی را در بر می‌گیرند. در این فصل ضمن تعریف این ابزار و ترسیم مفهوم کلی آن، پویایی تاریخی در کاربرد متفاوت و متنوع آن، طبقه‌بندی‌ها، اهداف و کاربردهای آن خواهیم داشت.

گفتار اول: چارچوب مفهومی تحریم در حقوق بین‌الملل

بند اول: تعریف اصطلاحی تحریم در حقوق بین‌الملل

واژه تحریم همچون بسیاری از واژه‌های دیگر، طیفی از تعاریف مشابه را

1. Reprisals

تداعی می‌کند. سعی داریم تا در پایان این بند، از جمع این تعاریف مختلف به شناختی جامع از این واژه دست یابیم.

در فرهنگ‌نامه‌ها در تعاریف کلی تحریم آورده شده است: «جریمه و مجازات‌هایی هستند که به عنوان عواقب رفتاری غیرقانونی تلقی می‌شوند». همچنین در فرهنگ‌نامه‌ها در تعریف از تحریم چنین بیان می‌شود: «اقدامات تنبیهی سیاسی، اقتصادی و یا نظامی که از طریق یک نظام امنیت دسته‌جمعی بر علیه یک ناقض حقوق بین‌الملل اعمال می‌گردد».

کتاب بررسی آثار تحریم بر اقتصاد ایران تعاریف دیگری را جمع نموده است. در این کتاب در تعریف تحریم می‌خوانیم:

۱. «تدابیر قهرآمیز اقتصادی بر ضد یک یا چند کشور برای ایجاد تغییر در سیاست‌های آن کشور یا کشورها یا دست‌کم بازگوکننده نظر یک کشور درباره این‌گونه سیاست‌هاست» (عزیزنژاد، ۱۳۸۵: ۱۶۶-۱۶۷).

۲. «اقدامات عامدانه حکومت برای وارد کردن محرومیت اقتصادی بر دولت یا جامعه هدف، از طریق محدودیت یا توقف روابط اقتصادی معمول اغلب به عنوان جانشینی برای استفاده از قدرت نظامی محسوب می‌گردد که به دولت تحریم‌کننده، اجازه می‌دهد تا خشم خود را در قبال برخی اعمال خاص ابراز و رفتار دولت هدف را تغییر دهد».

۳. «ممنوعیت برقرار شده توسط یک حکومت که در پی آن ورود کالاهای خاص یا همه محصولات صادراتی کشور هدف تحت تأثیر قرار می‌گیرد».

۴. «تحریم اقتصادی تدابیری نظیر محاصره محدود یا کامل اقتصادی به منظور وارد آوردن فشار اقتصادی بر یک دولت و اجبار آن کشور به پذیرفتن شرایط موردنظر تحریم‌کنندگان تلقی می‌شود».

در جای دیگر در تعریف تحریم چنین نوشته شده است: در تفکیک تعریف کلی تحریم‌ها و تحریم‌های اقتصادی می‌خوانیم:

«تحریم عبارت است از عمل هماهنگ به وسیله گروهی که متضمن امتناع از داشتن روابط تجاری یا هرگونه رابطه‌ای با شخص یا گروه دیگر با

هدف مجازات و یا جبران زیان‌ها باشد؛ تحریم اقتصادی نیز عبارت است از موضع‌گیری‌هایی که تعدادی از کشورها با هدف ایجاد محدودیت در تجارت و رابطه رسمی با کشوری که از نظر آن‌ها قوانین بین‌المللی را نادیده می‌گیرد، اتخاذ می‌شود» (وان دیجک و فی بر، ۱۳۸۵: ۵۳). محمدجواد ظریف و سعید میرزایی در مقاله‌ای تحریم‌ها را یکی از سازوکارهای اجرایی عمده در نظام امنیت دسته‌جمعی می‌خوانند. در عین حال، از دید ایشان این تحریم‌ها اغلب به عنوان ابزار سیاست خارجی به طور یکجانبه یا چندجانبه اعمال شده‌اند. (ظریف و میرزایی، ۱۳۷۶: ۹۱)

در جمع این گزاره‌ها می‌توان گفت: تحریم عبارت است از اقدام تلافی‌جویانه و تنبیهی سیاسی، اقتصادی بین‌المللی که جایی میان دیپلماسی و استفاده از نیروی نظامی قرار خواهد داشت و توسط یک دولت علیه دولت دیگر و یا از طریق نظام جامعه بین‌المللی علیه دولتی که موازین و مقررات بین‌المللی را نقض نموده است، به کار می‌رود.

بند دوم: مفهوم‌شناسی تحریم و اصطلاحات مرتبط

در تعریف تحریم‌ها به طور اعم و تحریم‌های اقتصادی به طور اخص، از کلمات و تعبیرات متفاوتی استفاده شده است که البته بسیاری از این کلمات دارای وجوه مشترک بوده و در برخی موارد نیز وجوه افتراق قابل توجهی در آن‌ها مشاهده می‌شود. بر این اساس به نظر لازم می‌آید تا در کنار تحریم تعریف مشخصی از اقدامات محدودکننده، امبارگو و بایکوت ارائه گردد. (ایوانز و نونام، ۱۳۸۱: ۹۶)

الف) اقدامات محدودکننده

امروزه برای عنوان برخی از تحریم‌های اعمال شده علیه کشورها، از واژه «Restrictive Measures» به معنای اقدامات محدودکننده و یا تدابیر محدودکننده

نیز استفاده می‌شود.^۱ در این‌گونه اقدامات و سیاست‌ها، اگرچه از کلمه تحریم استفاده نمی‌شود اما با استفاده از عبارت یاد شده، همان تدابیر و سیاست‌ها تحریم علیه کشور هدف موردنظر قرار می‌گردد. در این زمینه می‌توان به تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه برخی کشورها از جمله ایران اشاره نمود. تحریم‌های این اتحادیه عمدتاً به عنوان «اقدامات محدودکننده» تصویب و اعمال گردیده است. تحریم‌های مورخ ۲۶ جولای ۲۰۱۰ اتحادیه اروپا علیه ایران مثال بارز در این زمینه است.

ب) تحریم تجاری

یکی از این کلمات مشابه با تحریم لغت «Embargo» می‌باشد که در ترجمه آن به فارسی به «تحریم تجاری» نیز اشاره شده است. در تعریف «Embargo» به طور کلی می‌توان به دو مورد اشاره نمود: اشاره به ایجاد محدودیت، تعلیق و یا قطع صادرات به کشور هدف با هدف تحریم و اشاره به محدودیت صادرات «محصولات خاص»^۲ به کشور مورد تحریم با هدف تحریم. نباید از یاد برد که مفهوم امبارگو بسیار وسیع‌تر از تحریم است و منزوی کردن جزئی یا کامل به وسیله محدودیت تجاری با یک کشور معین را شامل می‌شود.

ج) بایکوت

از کلمات دیگری که در فارسی از آن به تحریم به طور کلی و تحریم اقتصادی و تجاری به طور جزئی ترجمه شده است، لغت «Boycott» است؛ اما این لغت نیز باید در تعریف خاص آن استفاده شود. بایکوت عملی است که به موجب آن مصرف‌کننده، به طور داوطلبانه از خرید، مصرف یا معامله با یک فرد، سازمان و یا کشور خودداری کند. عموماً بایکوت به معنی وسیع

۱. ر.ک به: ماده ۴۱ منشور ملل متحد

خود یعنی خودداری از داشتن روابط تجاری با دولت هدف استفاده می‌شود. به نظر می‌رسد در بایکوت برخلاف امبارگو آنچه که مهم است ایجاد محدودیت تعلیق و یا قطع واردات کالای خاصی از کشور و یا کشورهای هدف می‌باشد. همچنین در بیان تفاوت تحریم و بایکوت باید اشاره داشت منظور از تحریم تعلیق صادرات است اما بایکوت در معنی وسیع خود به معنی خودداری از داشتن روابط تجاری با دولت هدف است. پس بایکوت سطح کلی‌تری را نشان می‌دهد. گفته می‌شود بایکوت می‌تواند دولت هدف را دچار خفگی اقتصادی نموده و برای تجدید نظر در روابط سیاسی و اقتصادی‌اش با دولت تحریم‌کننده تحت فشار قرار دهد.

بند سوم: نگاهی به جایگاه تحریم در ادبیات حقوقی

در تعریف حقوقی تحریم می‌خوانیم:

«تحریم عمل دسته‌جمعی و کیفری است که متضمن اقدامات لازم دیپلماتیک اقتصادی یا نظامی در برابر کشوری می‌باشد که برخلاف مصوبات منشور ملل متحد رفتار کرده است» (وصالی و ترابی، ۱۳۸۹: ۳۸).

باید دقت داشت تحریم، یک عمل دسته‌جمعی و کیفری به حساب می‌آید که متضمن اقدامات لازم دیپلماتیک، اقتصادی یا نظامی در برابر کشوری است که برخلاف مقررات منشور ملل متحد رفتار کرده است. این تعریف دارای پشتوانه‌ای حقوقی در سطح بین‌الملل با استفاده از مصوبات منشور سازمان می‌باشد که توسط اکثریت کشورها پذیرفته شده است. در این منظر تحریم‌ها به عنوان ابزاری اقتصادی^۱ در جهت تأثیرگذاری بر تصمیمات و رویکردهای دولت‌ها با دامنه‌های اثر مختلف تلقی می‌شوند (Simons, 2008: 7). تحریم‌های جمعی و نهادین در میثاق جامعه ملل به عنوان واکنش به جنگ‌افروزی یک دولت عضو پیش‌بینی گردیده و این خود ورود بیشتر تحریم‌ها به حقوق

بین‌الملل و حقوق بشر را موجب گردیده است.^۱ سازوکار تحریم در فصل هفتم منشور ملل متحد نیز مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس، شورای امنیت پس از احراز وضعیت تهدید یا نقض صلح و یا عمل تجاوز می‌تواند برای صیانت از قواعد آمره حقوق بین‌الملل و حقوق بنیادین بشر تصمیماتی اجرایی اتخاذ کند؛^۲ از جمله این تصمیمات، اقدامات غیرنظامی است که در ماده ۴۱ منشور مطرح شده است. ماده ۴۱، این اقدامات را شامل متوقف ساختن تمام یا قسمتی از روابط اقتصادی و ارتباطات راه‌آهن، دریایی، هوایی، پستی، تلگرافی، رادیویی و سایر وسایل ارتباطی و قطع روابط سیاسی برشمرده است.^۳

بند چهارم: نگاهی به جایگاه تحریم در ادبیات روابط بین‌الملل

به طور معمول مباحث مطروحه در زمینه تحریم‌ها توصیفی و تحلیل خبری بوده است. این در حالی که حداقل از جنگ جهانی اول به بعد، تحریم اقتصادی ابزاری قوی در سیاست خارجی کشورها مطرح شده است. سازوکار عملی تحریم‌های اقتصادی و عوامل دخیل در موفقیت یا شکست آن به حدی متنوع است که دقت و مطالعه بحث‌های مربوط به آن در روابط بین‌الملل ولو به اجمال می‌تواند در این باره مؤثر باشد.^۴

۱. بند ۱ ماده ۱۶ میثاق جامعه ملل مقرر می‌داشت: «هرگاه یکی از اعضای جامعه با وجود تعهدات ناشی از مواد ۱۲، ۱۳ و ۱۵، به جنگ توسل جوید، مثل این است که با تمام اعضای جامعه وارد کارزار شده باشد. در این صورت اعضای جامعه باید اولاً روابط تجاری و اقتصادی خود را با آن کشور بی‌درنگ قطع کنند و ثانیاً از ایجاد هرگونه رابطه میان اتباع خود و اتباع کشوری که نقض عهد کرده است، جلوگیری به عمل آورند و ثالثاً تمام مراودات مالی و تجاری شخصی میان اتباع دولت خاطی و اتباع کشورهای دیگر را، اعم از اینکه عضو جامعه باشند یا نباشند، برهم زنند».

۲. ر.ک به: ماده ۳۹ منشور ملل متحد.

۳. ر.ک به: ماده ۴۱ منشور ملل متحد.

۴. ر.ک به: زهرائی، مصطفی، **نظریه‌های تحریم اقتصادی تهران**، وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۷۷.

برخی تحریم‌ها را جزئی از مهارت‌های دیپلماتیک و یا در کنش و واکنش با آن می‌دانند (Eyler, 2007:3). این برداشت بیشتر به قرن‌های پیشین مربوط بوده است. در اوضاع کنونی، استراتژی برای بر پا کردن جنگ اقتصادی در جریان خصومت‌های جاری عصر نوین دارای اهدافی بسیار گسترده‌تر از مفهوم سنتی است. مخصوصاً بعد از دهه ۱۹۹۰ الگوی تحریم دچار تغییر شده است؛ به طوری که از تحریم اقتصادی به عنوان سیاست برتر یا جایگزین ابزار نظامی با هزینه کمتر یاد می‌شود (Lopes & Cortright, 1995: 65-75).^۱ از دید طرفداران تحریم قطع روابط و اعمال تحریم‌ها، کشور تحت تحریم را از بعضی منافع که عاید آن کشور می‌شود، محروم می‌کند و در نتیجه از رفاه می‌کاهد. تصور این است که امر اخیر موجبات تغییر رفتار کشور هدف تحریم را فراهم می‌آورد.

همچنین در مباحث روابط بین‌الملل، تحریم اقتصادی ابزاری برای نفوذ در رفتار دولت‌ها یا گروه‌های هدف است که رفتارشان برای کشوری یا گروهی از کشورها قابل قبول نیست. در طبقه‌بندی کنش دولت‌ها، تحریم‌ها به طور سنتی در منطقه خاکستری، بین دیپلماسی و جنگ قرار می‌گیرند (آذری، ۱۳۸۷: ۶-۷). بر این اساس زمانی که تمام گزینه‌های دیپلماتیک در تعدیل رفتار دولت‌ها یا گروه هدف بی‌نتیجه می‌مانند تحریم‌های بین‌المللی مطرح می‌شوند. در عین حال، تحریم‌ها ابزاری برای ارسال پیام سیاسی به دولت‌های هدف هستند. به طور کلی تحریم‌های بین‌المللی سه کارکرد دیپلماتیک دارند و به صورت پیام به مخاطبان ارسال می‌شوند:

۱. اعلان نگرانی جامعه بین‌الملل نسبت به در خطر افتادن وضع موجود و تداوم این رفتار؛

۲. تأکید بر اینکه رفتار دولت هدف برای جامعه بین‌المللی غیر قابل

۱. این بحث به تازگی از سوی حقوقدانان و استراتژیست‌های آمریکایی مطرح می‌شود. از جمله در کنفرانس تحریم اقتصادی در قبرس که در سال ۱۹۹۶ برگزار گردید.

قبول است؛

۳. هشدار درباره اینکه عدم توجه به نگرانی بین‌المللی، توسل به زور را در پی دارد.

تحریم از این منظر ابزاری برای تغییر رفتار و منش سیاسی و اقتصادی دولت‌ها است و برای تغییر یا اصلاح رویه دولت‌ها، افراد و گروه‌ها استفاده می‌شود.

با عنایت به توضیحات فوق می‌توان اظهار داشت که کارکرد تحریم‌ها در روابط بین‌الملل تلاش‌های یکجانبه یا دسته‌جمعی جامعه بین‌المللی برای اجبار کشور خاطی جهت انطباق با حقوق بین‌الملل می‌باشد، البته زمانی که راهکارهای سیاسی و حقوقی حل اختلافات با شکست مواجه شده باشند.

گفتار دوم: تحولات تاریخی

به‌رغم این‌که استفاده از تحریم و محاصره اقتصادی به سیاست جهانی معاصر مربوط است اما مطالعه تاریخ جامعه بشری نشان‌دهنده استفاده از ابزار تحریم در گذشته‌های بسیار دور است. شاید اولین مورد مستند به فرمان مگارین^۱ در عصر یونان باستان بازگردد. در تاریخ اسلام نیز اولین مورد استفاده از آن مربوط به محاصره و تحریم پیامبر اسلام به همراه بنی‌هاشم در شعب ابوطالب توسط قریش می‌باشد (بهریزی فر و کوکبی، ۱۳۸۵: ۲۳۱-۲۳۲).

نمونه‌های استفاده از تحریم و محاصره اقتصادی در طول تاریخ فراوان است و تا سال ۱۹۱۸ این ابزار مکملی برای اقدامات نظامی بود. تنها بعد از جنگ جهانی اول بود که موضوع استفاده از تحریم به جای اقدامات نظامی مورد توجه قرار گرفت. سابقه تاریخی تحریم‌ها خصوصاً پس از جنگ جهانی اول از حیث اهمیت مورد بحث گفتار پیش رو است.

1. Megarian

الف) تحریم‌های جامعه ملل

با توجه به تجربیات قدرت‌های متحد در جنگ جهانی اول، یک سیستم تحریم اقتصادی جمعی به عنوان مجازات جامعه بین‌المللی علیه کشور خاطی در مواد ۱۶ و ۱۷ میثاق جامعه ملل درج گردید. ماده ۱۶ اعضاء را ملزم می‌کرد روابط تجاری و مالی خود را با هر عضوی که برخلاف تعهداتش در چارچوب میثاق متوسل به جنگ شود، قطع کنند.^۱

این دوره مهم در تاریخ تحریم‌های اقتصادی که از برپایی جامعه ملل پس از جنگ جهانی اول آغاز شد، کاربرد سلاح اقتصادی را به عنوان ابزاری غیرنظامی برای برقراری صلح در متن میثاق جامعه ملل گنجانده (سخائی اردکانی، ۱۳۸۹: ۶۵-۶۶).

در فاصله بین دو جنگ جهانی اول و دوم که جامعه ملل زمام هماهنگی امور جهان را به عهده داشت، تنها چهار بار مبادرت به تهدید تحریم یا اعمال تحریم کرد که تنها دو بار آن موفق بود.

در جریان جنگ جهانی دوم نیز تحریم‌هایی برقرار شد که در پیروزی متفقین مؤثر بود. از جمله، محاصره دریایی اروپا و ژاپن و تلاش متفقین در قطع ارسال مواد استراتژیک از کشورهای بی‌طرف به جبهه متحد آلمان که محدود اما مؤثر بود. ژاپن که وابستگی زیادی به واردات از آن سوی آب‌ها

۱. در ماده ۱۶ میثاق جامعه ملل که به مجازات‌ها اختصاص دارد بدون این‌که قید تحریم لحاظ شده باشد آمده:

«هرگاه یکی از اعضای جامعه برخلاف الزاماتی که مطابق مواد دوازدهم و سیزدهم و پانزدهم بر عهده گرفته است به جنگ متوسل شود؛ مثل این است که با تمام اعضای دیگر جامعه باب مخاصمه را باز کرده است و اعضای جامعه ملزم‌اند اولاً روابط تجاری و اقتصادی را با وی به فوریت قطع کنند؛ ثانیاً هرگونه رابطه فی‌مابین اتباع خود و اتباع دولتی را که نقض عهد کرده است منع کنند. ثالثاً تمام مراودات مالی یا تجاری یا شخصی بین اتباع این دولت و اتباع دول دیگر را قطع کنند، خواه عضو جامعه باشند خواه نباشند.» به عبارت دیگر میثاق جامعه ملل لزوم عکس‌العمل جمعی را علیه کشوری که با نقض تعهدات خود به نیروی نظامی متوسل شود، پیش‌بینی کرده و درصدد بود با اعمال فشار مشترک اوضاع را به حال عادی قبل از جنگ بازگرداند.

داشت، بیش از دیگران از این تحریم‌ها آسیب دید.

ب) تحریم‌های اعمال شده از سوی سازمان ملل متحد

با عنایت به تجربه پیشین، پیش‌بینی تحریم‌ها در تأسیس سازمان ملل و در نگارش منشور ملل متحد برجسته‌تر دیده شده و به طور مشخص در فصل هفتم منشور آورده شد. بر اساس این فصل شورای امنیت با تشخیص وقوع تهدید یا تجاوز و نقض صلح با یک سلسله اختیارات، به تصمیماتی راجع به حفظ صلح و امنیت بین‌المللی اقدام می‌نماید. در دسته اول این اقدامات مواردی قرار می‌گیرند که شامل استفاده از زور نمی‌باشد. ماده ۴۱ منشور، اقدامات مورد اشاره را شامل متوقف ساختن تمام یا قسمتی از روابط اقتصادی و ارتباطات راه‌آهن، دریایی، هوایی، پستی، تلگرافی، رادیویی و سایر وسایل ارتباطی و قطع روابط سیاسی برشمرده است.

طبق این ماده شورای امنیت می‌تواند تصمیم بگیرد که برای اجرای تصمیمات آن شورا اقداماتی کند که متضمن به کار گرفتن نیروی مسلح نباشد، همچنین می‌تواند از اعضای ملل متحد بخواهد که به این قبیل اقدامات مبادرت ورزند. این اقدامات ممکن است شامل متوقف ساختن تمام یا قسمتی از روابط اقتصادی و ارتباطات راه‌آهن، دریایی، هوایی، پستی، تلگرافی، رادیویی و سایر وسایل ارتباطی و قطع روابط سیاسی باشد.

در این ماده علاوه بر تحریم‌های اقتصادی، قطع روابط سیاسی، ارتباطات اعم از زمینی، هوایی و دریایی و حتی پستی و رادیویی که به نحوی در قالب روابط فرهنگی قرار می‌گیرد و می‌تواند تأثیر اقتصادی داشته باشد پیش‌بینی شده است.^۱

با پشتوانه صراحت منشور ملل متحد در تحمیل تحریم‌های چندجانبه علیه مقصرین بین‌المللی، ضمن مرجع احراز خواندن شورای امنیت درباره

۱. ر.ک به: ماده ۴۱ منشور سازمان ملل متحد.

هر گونه تهدید بر علیه صلح، نقض صلح یا عمل تجاوز شورای امنیت به تحریم برخی کشورها در سطوح مختلف مبادرت نموده است. این شورا از تحریم‌ها به عنوان ابزاری برای دفع تجاوز و بازگرداندن دموکراسی و حقوق بشر و تحت فشار قرار دادن رژیم‌های حامی فعالیت‌های تروریستی و به عنوان ابزاری قبل از مرحله برخورد نظامی استفاده می‌کند.^۱

بر این اساس در دوره جنگ سرد، شورای امنیت فقط در دو مورد علیه دولت معینی تحریم اعمال کرده است. یکبار علیه رودزیای جنوبی تحریم لازم‌الاجرا ولی محدود اعمال کرد.^۲ متعاقباً در سال ۱۹۶۸، تحریم اعمال شده علیه این کشور را به کلیه صادرات و واردات از آن کشور تسری داده و کمیته‌ای تأسیس کرد که گزارش‌های مربوط به اجرای تحریم علیه رودزیای جنوبی را مورد بررسی قرار دهد. برای دومین بار شورای امنیت در ماه نوامبر ۱۹۷۷، به اتفاق آراء از کلیه دولت‌ها خواست، ارسال هرگونه سلاح و تجهیزات نظامی را به رژیم نژادپرست آفریقای جنوبی متوقف سازند (سخائی اردکانی، ۱۳۸۹: ۲۱۹-۲۲۰).

همچنین پس از پایان جنگ سرد، شورای امنیت ابزار تحریم را بیش از گذشته به کار گرفت. (Collins, 2009:237) از سال ۱۹۹۰ تاکنون عراق، یوگسلاوی، سومالی، لیبی، لیبیا، هائیتی، جبهه یونیتا در آنگولا، رواندا، افغانستان و ایران تحریم شده‌اند. افزایش تعداد تحریم‌های اعمال شده این تصور را پدید می‌آورد که این ابزار اجرایی شورای امنیت در مقایسه با توسل به قوه قهریه، به ویژه برای اعضای دائم شورای امنیت، هزینه کمتری در بردارد، بنابراین ممکن است شورای امنیت در آینده بدون آنکه با مشکلی برخورد کند، علیه دولت یا دولت‌های دیگر نیز تحریم برقرار سازد.

۱. باید اشاره داشت که هنگامی که هرگونه تصمیمی در ذیل فصل هفتم منشور ملل متحد اتخاذ می‌شود از ضمانت اجرایی برای استفاده از زور برخوردار خواهد بود.
۲. رودزیای در تلاش برای حفظ حکومت سفیدپوستان به رهبری یان اسمیت بود.